

FORMATION OF THE MANAGEMENT SYSTEM AT THE ENTERPRISES OF ORGANIC PRODUCTION OF AGRICULTURAL PRODUCTS

Abstract. The characteristic features of the environment of activity of agricultural enterprises of organic production of agricultural products were studied in the work.

In Ukraine, agricultural enterprises that introduced organic production organize their activities in difficult conditions, as there are no state mechanisms to regulate organic production and land relations for the restoration of natural fertility and land rehabilitation. The owners of land plots (shares), on which the natural fertility of lands was restored, break contractual relations with organic enterprises, as a result of which there is a decrease in the area of rehabilitated lands. In order to determine the features of the management system in enterprises, the authors identified the main aspects of its formation.

The authors identify the components of the environment of agricultural enterprises of organic production and the main features. The components of the activity of enterprises are the external and internal environment. The main factors of the external environment include state regulation of land relations, lease relations, rent relations, business environment for the formation of prices for agricultural products. The results of the study of the internal environment showed that its characteristic features are production, technologies of organic farming, animal husbandry, finance and management. The selected factors are in interaction, each component has features that must be taken into account in the formation of the management system, and which must be adapted to the conditions of management and take into account changes in the environment of enterprises.

The authors developed a structural and logical model of the formation of the management system at an agricultural enterprise of organic production, which provides for the analysis and evaluation of the characteristics of environmental factors.

Keywords: organic rural production, agroecology, ecological rent, management of organic production.

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ УПРАВЛІННЯ НА ПІДПРИЄМСТВАХ ОРГАНІЧНОГО ВИРОБНИЦТВА СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ

Вступ

В Україні у земельних відносинах переважає опортунізм та власний приватний інтерес, як орендодавців так і орендарів. Вони прагнуть отримати максимальну матеріальну і економічну вигоду, споживаючи природню родючість, з використанням широкого спектру хімічних речовин, погіршуючи природню родючість ґрунтів, ігноруючи вимоги екологічної безпеки, охорони ґрунтів і сталого розвитку земель та територій.

¹ Grygorii Sharyi – Doctor of Science in Economics, Associate Professor, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine.

² Svitlana Nesterenko – Candidate of Technical Sciences (PhD.), Associate Professor, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine.

³ Vira Shchepak – Candidate of Technical Sciences (PhD.), Associate Professor, National University «Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic», Poltava, Ukraine.

В останні роки на ринках Європи спостерігається збільшення попиту на продукти екологічно чистого сільськогосподарського виробництва, що спонукає до виробництва органічних, екологічно чистих продуктів харчування. Указане приводить до необхідності повернення агровиробництва до систем органічного землеробства, оздоровлення ґрунтів та відмови від застосування штучних хімічних речовин в процесі виробництва.

Сільськогосподарське виробництво, яке використовує органічне землеробство, повинно базуватись на засадах формування ефективної системи управління. Основні зовнішні і внутрішні негативні впливи щодо ведення органічного землеробства визначають управлінські рішення щодо забезпечення переваг сталого розвитку екосистем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Вивченням особливостей управління в сфері земельних відносин та агроекономіки займалися вчені В. А. Андреев, А. М. Третяк, В. І. Губенко, О. І. Дребот, А. Я. Сохнич та ін.

В наукових роботах Федорченко А. В. звертається увага на складність процедури управління економічними системами, так як вони «функціонують в реальних ринкових умовах (Федорченко, 2009).

Дослідження В.І. Губенко показали, що в сучасних умовах забезпечити розвиток підприємств можливо лише «шляхом формування системи сучасного маркетингового менеджменту із врахуванням факторів впливу зовнішнього і внутрішнього середовища» (Губенко, 2011).

На думку В.О. Каюди концептуальний підхід до управління економічними ризиками, які виникають із-за невизначеності умов господарювання, полягає в аналізі впливу внутрішнього і зовнішнього середовища підприємства (Каюда, 2006).

Автори Т. В. Філіпенко та М. В. Лісовенко відзначають необхідність створення нової парадигми менеджменту, яка б давала можливість фахівцям у сфері управління адекватного реагування на зміни у зовнішньому середовищі (Філіпенко & Лісовенко, 2011).

Управління та особливості в сфері органічного агровиробництва вивчали вчені М. К. Шикуча, О. В. Шубравська, С. С. Антоненко, В. М. Писаренко (Шикуча та ін., 1998; Шубравська та ін., 2017; Антоненко та ін., 2010).

В дослідженнях В. А. Андреева розглянуто взаємозв'язки різних рівнів управління процесами інноваційного розвитку підприємств малого і середнього бізнесу та запропоновано заходи державної підтримки (Андреев, 2011).

Незважаючи на чисельні наукові публікації, проблема вивчення характерних ознак системи управління на підприємствах в умовах невизначеності середовища їх функціонування залишається актуальною, а особливо в умовах швидких кліматичних змін, маловоддя в Україні та економічних проблем в сфері органічного землеробства аграрних підприємств України.

В даній публікації авторами досліджено чинники середовища функціонування підприємств органічного виробництва та їх вплив на формування системи управління в сучасних умовах господарювання.

Виклад основного матеріалу дослідження

Ефективна організація управлінської діяльності на сільськогосподарських підприємствах представляє собою складний процес, який направлений на їх адаптацію до нових умов господарювання і розвиток.

В управлінні екологічно чистим органічним агровиробництвом необхідно керуватися, на наш погляд, виключно терміном «органічне» сільгоспвиробництво (органічний продукт) згідно вимог Закону України (Про основні принципи та вимоги..., 2019).

Нами пропонується визначення органічного виробництва: *як системи управління виробництвом, що повністю відмовилося від використання хімічних речовин і ГМО та враховує лише природні закономірності вирощування сільськогосподарської продукції і продуктів харчування.*

Розширене визначення: *органічне виробництво – система управління, що враховує природні екологічні закономірності виробництва сільськогосподарської продукції, яка поєднує природно-ресурсні, біологічні чинники і біорізноманіття та природні фактори з урахуванням споживчого ринку та попиту споживачів, забезпечуючи сталий розвиток агроландшафтів і здоров'я тварин, протидіючи поверненню природних систем в стан природнього хаосу.*

Органічне землеробство формує складну систему із-за більш високого тиску з боку власників паїв та інших орендодавців, які отримують безоплатне докорінне поліпшення якісних характеристик ділянок, та, усвідомлюючи отримані переваги, вимагають збільшення орендної плати, або бажають самостійно використовувати оздоровлені землі.

Конкуренти-орендарі традиційного виробництва також пропонують власникам оздоровлених ділянок більш високі орендні ставки, в тому числі тіньові «премії», очікуючи на споживання відновленої природньої родючості при поверненні до традиційного виробництва та бажаючи одержати економічні переваги і надприбутки.

Сільськогосподарські підприємства органічного виробництва можуть досягати поставлених цілей, скоординувавши роботу залучених до процесу учасників, через створення системи управління відповідно до реальних умов господарювання. Формування ефективної системи управління є надзвичайно важливим видом діяльності для будь-якої організації.

З метою визначення особливостей управління в умовах конкуренції та змін необхідно окреслити головні аспекти організації на основі дослідження ознак середовища діяльності підприємств та їх організаційної структури управління.

В Україні сільськогосподарські підприємства, які запровадили органічне виробництво, організовують діяльність в умовах, коли державою проводиться системна лібералізація земельного законодавства, діє тіньовий обіг земель, просторовий базис підприємств носить динамічний характер та відсутнє стимулювання органічного землеробства з боку держави. Спостерігаються неідеальні контрольні функції держави в сфері охорони ґрунтів, в Україні держава не включає регулятивні механізми, санкції і стимули щодо охорони земель і ґрунтів, підвищення родючості та якісних характеристик ґрунту.

Досвід діяльності науково-виробничого приватного підприємства «Агроекологія» у Полтавській області, яке займається органічним землеробством, показує, що в Україні відсутній державний механізм регулювання земельних відносин щодо відновленої природньої родючості земель та дієвої регуляторної політики в сфері органічного землеробства.

Принципи органічного виробництва за С. С. Антонцем:

- абсолютне недопущення використання «синтетичних» хімічних речовин, добрив і гербіцидів навіть природнього походження (наприклад, пластові води, гіпс, вапно і т.д.);
- відсутність генно-модифікованих організмів.

В інституціонально-визначеному сертифікованому органічному виробництві (регламенти ЄС № 889/2008), на відміну від сільгоспвиробництва «Агроекологія» Антонця С. С., де взагалі не використовують хімічні речовини в будь-якому вигляді більше 40 років, допускається використання декількох сотень хімічних речовин (наприклад, сульфат міді – мідний купорос).

НВП «Агроекологія» з 1978 року в існуючих і збережених до 2021 року межах повністю відмовилося від застосування будь-яких хімічних речовин в сільськогосподарському виробництві і витратило близько 800 млн. гривень доходів на оздоровлення 9 тис. га орних земель, які належать селянам – власникам паїв та державі. Забезпечено не тільки докорінне оздоровлення ґрунтів, а й відновлено вміст гумусу за 40 років на 0,53 % в ґрунтах, що використовує підприємство (Шарій та ін., 2018).

Частина власників земельних паїв, на яких було відновлено і підвищено родючість земель, розривають договірні відносини з НВП «Агроекологія» і передають паї у користування фермерам, споживаючи відновлену природну родючість земель та отримуючи надприбутки. В результаті на підприємстві на 4,3 % зменшилися площі оздоровлених земель, які були задіяні в органічному землеробстві.

Даний процес та опортунізм власників земельних ділянок (паїв) є одним із зовнішніх негативних факторів середовища, в якому функціонує підприємство. Зовнішнє середовище характеризуються рентними відносинами, які залежать від продуктивності земель, що включені до обробітку, та попиту споживачів органічних продуктів, формуючи екологічну ренту, як різновид монопольної.

Економічним стимулом органічного землеробства виступають ринкові ціни на органічну продукцію сільського господарства, які в 2-3 рази вищі за середні ціни на продукти харчування в Україні, формування високої монопольної екологічної ренти і споживання її сільськогосподарським виробником.

Досвід ведення органічного землеробства НВП «Агроекологія» показує, що на землях господарства протягом останніх 10-15 років формується особлива монопольна рента – екологічна рента. Екологічна рента – це різновид монопольної ренти, яка формується на оздоровлених землях, придатних для ведення органічного землеробства. Адже унікально оздоровлений ґрунт продукує екологічне чисте органічне виробництво сільськогосподарської продукції, яка оцінюється на ринку по монопольно-високим цінам, вищими за традиційні аналоги на товарному ринку.

У Полтавській області за останні роки інтенсивно проходять процеси розконсервації орних земель, які придатні для ведення органічного землеробства і на яких може формуватися екологічна рента, розроблені землевпорядні і агрономічні підходи щодо освоєння земель, проводяться технічні роботи, меліоративні заходи, освоюються агроекологічні органічні сівозміни, проводяться стійкі земельні поліпшення, оберігається природна родючість ґрунтів та забезпечується охорона земель.

Найбільш екологічно вигідний шлях освоєння органічного землеробства на землях, що не оброблялися. Тому в Полтавській області і в Україні фермери та сільгоспвиробники активно розорюють і включають в економічний обіг природні кормові угіддя, не зважаючи на низьку родючість та негативний вплив оранки на локальні екосистеми.

Сільськогосподарські підприємства, які використовують органічне землеробство і прагнуть динамічно розвиватися, повинні враховувати особливості середовища функціонування та його вплив на систему управління.

Загальний поділ середовища діяльності підприємств прийнято здійснювати відносно

зовнішніх і внутрішніх умов господарювання. Найбільш складним середовищем, в якому функціонують підприємства, є зовнішнє середовище. Воно «здійснює значний вплив на результати» діяльності підприємств (Тараненко, 2010).

Головна особливість системи управління на підприємствах органічного сільськогосподарського виробництва порівняно з традиційним – це організація виробництва, яка опирається на створений і сформований потенціал природньої та штучної родючості виключно технологічними і органічними чинниками і враховує тільки біокліматичні, ентомологічні та інші природні фактори, загрози і переваги, знаходячи рішення, що балансують між економічною доцільністю, біопотенціалом культурних рослин і тварин та біоекономічною шкідливістю хвороб і шкідників. Управлінські рішення повинні спочатку забезпечити оздоровлення ґрунту, агроландшафту та інших факторів середовища, використовуючи механізми не тільки «точного» землеробства, а науково «розумні» системи землеробства, рослинництва і тваринництва, отримуючи органічну продукцію в кількостях, що забезпечує окупність витрат, високу ефективність та прибутковість органічного агробізнесу.

В системі управління органічним виробництвом прогнозованість, аналіз ризиків, плановість, системність, збалансованість, врахування біоприродних факторів повинні бути на більш високому рівні, ніж при традиційному виробництві. Адже обидві складові економічної родючості «природна» і «штучна» потребу набагато вищих якостей технологічної підтримки і формування.

Управління органічним землеробством, рослинництвом та тваринництвом – нова інноваційна інвароментальна сфера життя суспільства на більш високих рівнях його організації, як місцевих локальних організацій, – фермер – агрофірма, так і в межах громад, районів і країни. Органічне землеробство в оточенні забруднювачів середовища, а саме металургійних і хімічних комбінатів, нафтопереробних заводів також неможливе, тому що промислові викиди не компенсують жодне органічне виробництво і управління на локальному рівні.

Зовнішнє середовище функціонування сільськогосподарських підприємств, які займаються органічним виробництвом, характеризуються основними факторами: державне регулювання органічного виробництва та земельних відносин; можливість додаткового залучення земель; рента; бізнес-середовище формування ціни на сільськогосподарську продукцію; загрози втрати земельного банку; необхідність підвищення земельних платежів і орендної плати за землю.

Результати дослідження внутрішнього середовища показали, що характерними його ознаками є органічне виробництво на основі технологій органічного землеробства і тваринництва, фінанси, менеджмент та маркетинг. Організація виробництва неможлива без фінансового забезпечення, а досягнення прибутковості – без ефективного маркетингу (рис.1).

Для забезпечення прибутковості й стійкості конкурентних переваг на ринку, сільськогосподарські підприємства органічного землеробства повинні визначитись із формою організації та підходами до формування ефективної системи управління, адаптивної до сучасних умов господарювання, яка повинна бути динамічною і швидко реагувати на зміни середовища функціонування.

Пропонується інституціонально визначити, стимулюючі інституції для органічного виробництва та економічні санкції при знищенні природно-ресурсного потенціалу агроландшафтів, задіяних у конкретних виробників.

Управлінські рішення у сфері органічного землеробства повинні задіяти організаційно-правові, організаційно-економічні, організаційно-землевпорядні механізми управління, а не опиратися виключно на організаційно-адміністративний механізм.

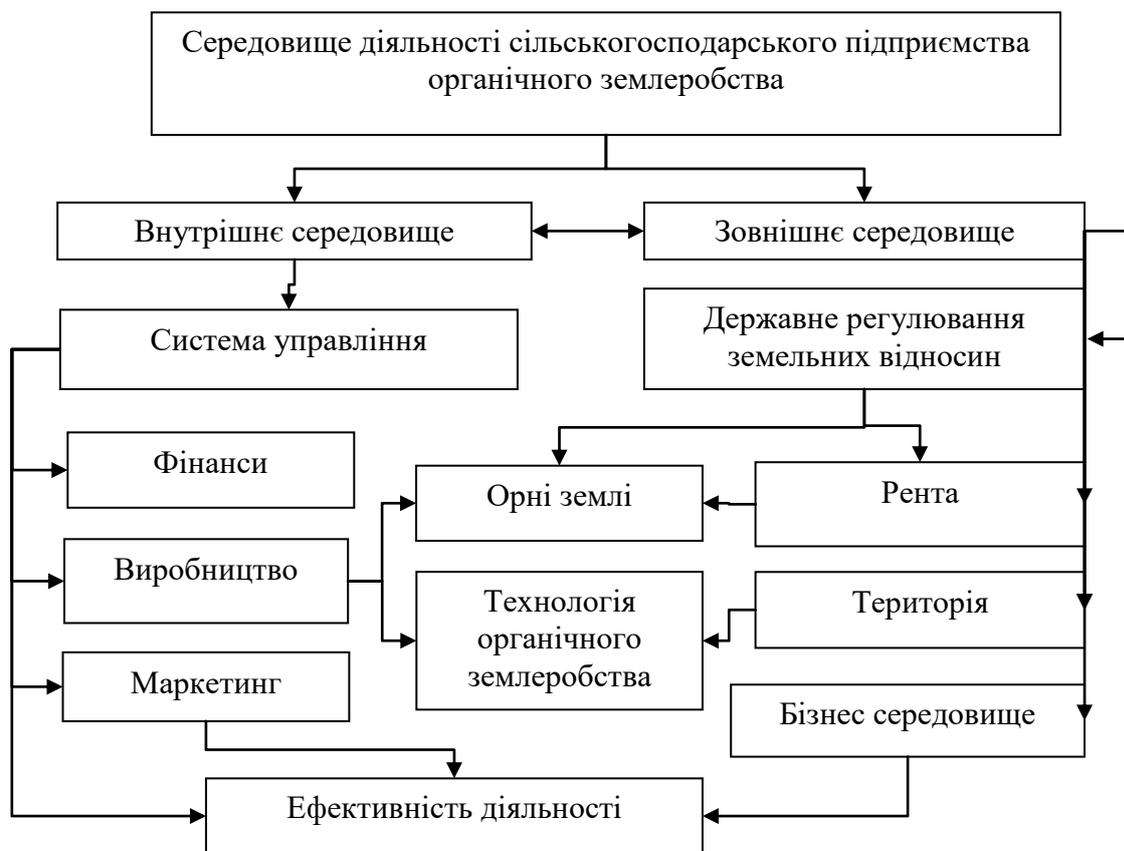

Рисунок 1: Взаємозв'язок складових середовища діяльності сільськогосподарського підприємства органічного землеробства

Джерело: власна розробка автора

Організаційно-правові механізми повинні передбачати відповідальність орендодавців та умови компенсацій за стійкі невіддільні поліпшення земель в разі виходу власників орендованих ділянок з орендних відносин, на підставі розрахунку відшкодувань та згідно державних нормативів і порядків (наприклад, 1 тис. грн. за кожен відсоток стійких поліпшень підвищення родючості з 1 га).

Організаційно-землевпорядні механізми управління повинні передбачати освоєння еколого-збалансованих сівозмін з вологоакумуляуючими, націленими на самовідновлення родючості ґрунтів та підвищення продуктивності земель, поліпшення якості біотопа і біокостної системи ґрунту, насиченість живими організмами ґрунтів, а, особливо, гумусом.

Організаційно-економічні механізми управління повинні враховувати попит ринку та споживання виробником монопольно високої екологічної ренти, як економічного гаранта безпеки бізнесу та високої ефективності системи управління і підсистеми, що управляє безпосередньо органічним виробництвом.

Кожна складова середовища має особливості, які необхідно враховувати при формуванні системи управління, яка повинна бути адаптованою до умов господарювання і віддзеркалювати зміни в середовищі функціонування підприємства.

На основі отриманих результатів дослідження розроблено структурно-логічну модель

формування системи управління на підприємствах органічного землеробства в сучасних умовах господарювання (рис.2).

Рисунок 2: Структурно-логічна модель формування системи управління на підприємствах органічного землеробства

Джерело: власна розробка автора

При такому підході до організації управління звертається особлива увага на стратегію, яка дає можливість окреслювати в перспективі цілі і завдання підприємств. Формування системи управління необхідно здійснювати відповідно до кожної складової середовища діяльності підприємства.

Місія управління у сфері органічного виробництва повинна враховувати стан базових компонентів «земля» та чинники і технологічні особливості виробництва, якісні характеристики кінцевого органічного продукту.

Переваги виробництва органічної сільськогосподарської продукції:

- краща якість і смакові характеристики органічної продукції;
- органічні продукти не містять сторонніх хімічних речовин і сполук, безпечні для людини і особливо для дітей;
- сталий розвиток територій і збереження природного середовища;

- збереження природної родючості ґрунтів;
- збереження біорізноманіття, здоровий генофонд природних елементів і хороше здоров'я людини.

Процес формування системи управління сільськогосподарськими підприємствами органічного землеробства передбачає аналіз складових середовища функціонування з визначенням чинників та аналізу їх впливу на систему управління. Система повинна враховувати багатофакторний вплив зовнішнього і внутрішнього середовища функціонування, а компоненти системи повинні знаходитись у взаємодії.

За результатами аналізу проводиться, по-перше, формування організаційної структури, яка багато в чому визначає ефективність діяльності підприємства [12, с.169], коли звертається увага на використання елементів проектної структури, що дає можливість приймати рішення кваліфіковано і у стислі строки.

По-друге, потребують організації такі основні складові системи управління, як фінансовий менеджмент, управління виробництвом та маркетинговий менеджмент. Ключовим аспектом в системі управління є аналіз і контроль прийняття управлінських рішень.

Навколишнє середовище для забезпечення ведення органічного виробництва вимагають управлінських рішень, які враховують:

- збільшення виробничих трудовитрат для більшої кількості механічного обробітку ґрунту і посівів;
- онлайн-моніторинг стану рослин і тварин, яких постійно атакують шкідники і хвороби;
- недопущення переzapилення і генозмішування генно-модифікованими культурами та труднощі з отриманням чистих від ГМО культур продуктів, коли сама ідея ідеально генетично-чистих культур проблемна (наприклад, у сучасних сортах пшениці є модифікований ген жита, що підвищує морозостійкість і стійкість проти шкідників і хвороб);
- трирічний термін неприбуткового рільництва, як перехідний період до органічного виробництва, що накладає трирічні витрати на майбутню собівартість органічної продукції без будь-яких пілг з боку держави та потенційних споживачів;
- планове зниження урожайності органічного рільництва порівняно з традиційним;
- проблеми збуту органічної продукції в зв'язку низькою купівельною спроможністю громадян та низькою культурою харчування;
- динамічний і нестійкий просторовий базис орендних площ сільгоспвиробників;
- низька товарність органічного виробництва порівняно з традиційним при використанні в сівозміні рослин-сидератів, багаторічних і однорічних трав, парів, зайнятих парів та перелогів, що складають в структурі до 40 %.

Таким чином, результативність господарської діяльності підприємств органічних виробництв залежить від ефективності прийняття якісних управлінських рішень. Тому формування системи управління на підприємствах органічного виробництва необхідно проводити відповідно до середовища діяльності з урахуванням впливу чинників та середовища, дотримання головних принципів ведення органічного виробництва.

Висновки

У мінливих умовах господарювання підприємства органічного землеробства прагнуть пристосувати свою діяльність до змін. Виникає потреба у формуванні такої системи

управління, яка може забезпечити ефективну їх діяльність. При цьому необхідно враховувати взаємодію чинників середовища та їх вплив на формування системи управління.

Формування інвароментальної економічної системи в країні та повноцінних суспільних як економічних, так і правових та екологічних інститутів і інституцій сприятиме створенню управлінських систем, які будуть ефективні в органічному виробництві, як у вітчизняному економічному просторі, так і в геоекономічному масштабі.

Подальше дослідження потребує поглибленого вивчення складових системи управління: управління виробництвом, фінансового та маркетингового менеджменту в середовищі функціонування підприємств органічного землеробства. Ступінь адаптивності цих складових впливає на ефективність забезпечення попиту, конкурентні переваги та прибутковість підприємств.

Література

- Андрєєв В. А. (2011). Управління інноваційними процесами малого і середнього підприємництва. Вчені записки університету «Крок», Випуск 26, Т. 2, 10–14.
- Антонець С. С., Антонець А. С., Писаренко В. М. (2010). Органічне землеробство: з досвіду ПП «Агроекологія» Шишацького району Полтавської області: практич. рекомендації, 195–196.
- Гарват О. А. (2010). Вплив зовнішнього середовища господарювання на економічну стійкість підприємства. Науковий журнал «Вісник Хмельницького національного університету». Економічні науки, № 2, Т. 1 (148), 168–171.
- Губенко В. І. (2011). Маркетинговий менеджмент аграрних підприємств і ефективність виробництва. Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка. Економічні науки, Випуск 113, 3–7.
- Закон України «Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції» № 2496-VIII від 03.07.2019 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19#Text>
- Каюда В. О. (2006). Система управління економічними ризиками на підприємстві. Науковий журнал «Економіка розвитку», № 2 (38), 67–70.
- Тараненко О. О. (2010). Вплив зовнішнього середовища господарювання на економічну стійкість підприємства. Науковий журнал «Вісник Хмельницького національного університету». Економічні науки, № 2, Т. 1 (148), 118–121.
- Федорченко А. В. (2009). Головні принципи застосування теорії систем у дослідженнях складних економічних систем маркетингового типу. Економічний вісник НТУУ «КПІ», № 6, 317–324.
- Філіпенко Т. В., Лісовенко М. В. (2011). Сучасні тенденції формування концептуальних основ менеджменту. Вчені записки університету «Крок», Випуск 26, Т. 2, 120–124.
- Шикула М. К., Антонець С. С., Андрієнко В. О. (1998). Відтворення родючості ґрунтів у ґрунтозахисному землеробстві, 678.
- Шубравська О. В., Молдаван Л. В., Пасхавер Б. Й. (2017). Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України: колективна монографія, 440.
- Шарий Г. І., Тимошевський В. В., Фесак С. А. (2018). Агроекологічні перспективи – не загубити надбане. Землевпорядний вісник, № 5, 25–29.